

დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის)
ეპიგრაფიკის ენობრივ-პალეოგრაფიული
თავისებურებანი

**Epigraphy of Western Georgia (Abkhazia).
Linguistic-paleographic peculiarities**

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, გორი

Nikoloz Otinashvili
Gori State University
Georgia, Gori

ABSTRACT

As indicated by historical documents, Abkhazia has consistently been an inseparable part of the Georgian kingdom, with its population being Georgian. The existence of a unified civilization in the region is evidenced by inscriptions, manuscripts, and historical records. It is important to emphasize that the Adyghe (Abazines) tribe, who lacked literacy and a written alphabet, could not have fostered the remarkable culture that thrived in Abkhazia.

The animosity exhibited by Apsua separatists towards Georgians was nurtured under the influence of Russia, as they sought a common ground to rally around. The Apsua people, presenting Russian script and language as their own, pretended to develop the Apsua language—an endeavor that remains unfounded and unacceptable. There was never a Georgian issue in Abkhazia, nor were there any significant scholarly investigations being conducted.

In his essay, Vakhushti highlights three names for the country: Egris, Abkhazia, and Imereti. The term „Egris“ originated from Targamos' son, while „Abkhazia“ is linked to Levan, who eventually ruled over Abkhazia following the reigns of the first Leon and the second Levan. After Leon Khosrovani's demise, he claimed full authority over both Egris and Abkhazia, renaming the entire territory his kingdom. During that period, they had conquered all of Abkhazia, and the broader Georgian region was referred to as Kartli Amereti, with Abkhazia specifically denoted as Imereti or Imerni. This integration was primarily aimed at unification (Vakhushti Bagrationi, 1997, p. 145).

The epigraphic monuments in Abkhazia primarily date back to the 8th-10th centuries. The study of these monuments holds great significance for the understanding

of the Georgian language and the broader historical context. Epigraphic artifacts are scattered throughout the entirety of Abkhazia.

The inscriptions frequently employ the karagma, a symbol representing the abbreviation of words. A small cross symbol (†) is a prevalent feature in most inscriptions. Furthermore, descending diphthongs formed by the letter ი (iota) can be observed. Additionally, non-syllabic /u/ is confirmed after a consonant, while the sound ჯ (khari) has been incorporated into the word roots. Numerous phonetic and morphological elements are also discernible. The epigraphy of Abkhazia stands as a remarkable testament to the rich Georgian culture, crafted by skilled hands.

Main findings: As indicated by the research, the Apsua separatists, who are deemed hostile by the central power, are residents of the northern part of the Caucasus and have no written language. They were unable to create or establish written texts and compile any manuscripts and build churches. Their settlement occurred later, but they remained in the minority. They adopted the Georgian alphabet, while Abkhazia, on the other hand, sought to differentiate itself, but all of this proved to be merely fictional.

საკვანძო სიტყვები: დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) ეპიგრაფიკა, ქართული წარწერები აფხაზეთში, აფხაზეთის ეპიგრაფიკული ძეგლების ენა.

Keywords: Epigraphy of Western Georgia (Abkhazia), Georgian inscriptions in Abkhazia, language of epigraphic monuments of Abkhazia.

როგორც ისტორიული დოკუმენტები გვამცნობს, აფხაზეთი ყოველთვის იყო ქართული სამეფოს განუყოფელი ნაწილი და მოსახლეობა ქართული იყო. მხარეში ერთიანი ცივილიზაციის კვალი თვალსაჩინოა, რაც დასტურდება წარწერებში, ხელნაწერებში, საისტორიო დოკუმენტებში.

ცნობილი სწავლულების – ს. ჯანაშიას, ს. ყაუხჩიშვილის, პ. ინგოროყვას და სხვების დამსახურება მხარის შესახებ გამოქვეყნებულ დოკუმენტებში ყოველთვის დარჩება როგორც გზამკვლევი მომავალი თაობებისათვის.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ აფხაზეთის ტერიტორიაზე გარკვეულ ისტორიულ ეპოქაში ჩამოსახლებული გაუნათლებელი, ანბანის არმქონე ადიღური ტომი ამ დიდ კულტურას ვერ შექმნიდა. ისინი შეერწყნენ ქართველებს (მეგრელებს) და ჩამოაყალიბეს რაღაც ენა, რომელიც არავითარ შემთხვევაში აფხაზური არ არის.

ნაშრომის მიზანია წარმოაჩინოს აფხაზეთის ეპიგრაფიკის, როგორც ქართული კულტურული მემკვიდრეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის ენობრივი და პალეოგრაფიული მახასიათებლების; აჩვენოს რუსეთის ანტიქართული ენობრივი პოლიტიკა და აფსუა სეპარატისტების დამოკიდებულება ქართული ენისა და ქართული ანბანის მიმართ. აფსუებმა რუსული გრაფიკა და ენა გაიხადეს მშობლიურად და ვითომ აფსურით

ენის განვითარებისთვის იღვწოდნენ, რაც მიუღებელი იყო ყოველთვის. აფხაზეთში ქართული პრობლემა არ იდგა და არც მიმდინარეობდა რაიმე კვლევა. საინტერესო წერილს აქვეყნებს გურამ ფანჯიკიძე გაზეთ „სახალხო გაზეთში“, რომელშიც ავტორი ასეთ კითხვებს სვამს:

1. შეიძლება არსებობდეს მძლავრი სახელმწიფო (აფსუური) და მას არ ჰქონდეს დამწერლობა?

2. თურმე აფსუებს ევროპაში პირველებს მიუღიათ ქრისტიანობა და აუღიათ უმნიშვნელოვანესი ტაძრები და არ გააჩნდათ დამწერლობა?

3. როგორ აგებდნენ ამ ხუროთმოძღვრულ პროექტებს?

4. იცოდნენ პროექტების შედგენა და ანბანი არ ჰქონდათ?

5. რა ენაზე ლოცულობდნენ და თუ ჰქონდათ აფსუა ენაზე ძველი და ახალი ალთქმა, სახარება?

6. როგორ თარგმნიდნენ ბიბლიას, როცა წერა-კითხვა არ იცოდნენ? (სახალხო გაზეთი 1996, №7). აქ უკვე რაიმე კომენტარი ზედმეტია.

მოგუხმით ისტორიულ მასალებს:

აფხაზეთი, იგივე მეგრელები, ქართული წარმოშობის ტომებია, რომლებიც სვანის, ლაზის, კლარჯისა და სხვათა მონათესავენი არიან.

აფხაზეთის, როგორც ტერმინის მნიშვნელობა გაფართოვდა მე-8 საუკუნის დამლევს, როცა გაერთიანდა აფხაზეთი და ეგრისი.

მე-8 საუკუნის ბოლოს აფხაზთა ერისთავმა ლეონ მეორემ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა და მისი ძალაუფლება გავრცელდა ეგრისსა და არგვეთზე, სატახტო ქალაქი გახდა ქუთაისი.

მე-18 საუკუნის დიდი ქართველი სწავლულის ვახუშტი ბაგრატიონის თხზულებაში აღნიშნულია: „ხოლო ანაკოფიის დასავლით არს აფხაზეთი, პირველად წოდებული ეგრისი, ვინათგან წილი ეგრისისა არს ზღვამდე. ბერძენთა უწოდეს აბასა, ხოლო ქართველთა აფხაზეთი“.

„...ქვეყანისა სახელნი არიან სამი: პირველად ეგრისი, მეორედ აფხაზეთი, მესამედ იმერეთი. ეგრისი ეწოდების ეგრისის გამო, მისა თარგამოსისა, ხოლო აფხაზეთი – ლევანის გამო, რომელ შემდგომად პირველსა ლეონისა, მეორე ლევან ერისთავობდა აფხაზეთს. შემდგომად ლეონ ხოსროვანთა გარდაცვალებისა გამეფდა და სრულად ეგრისი და ამან უწოდა აფხაზეთი სამეფოსა თვისსა. რამეთუ რაჟამს დაიპყრეს სრულად აფხაზეთი და ყოველი საქართველო, უწოდეს ქართლს ამერეთი და აფხაზეთს იმერეთი, ანუ იმერნი და ამერნი უმეტესად შეერთებისათვის“.

„...ხოლო კაცნი და ქალნი ცქვიტნი, კისკასნი, ენატკბილნი, ფიცხნი ბრძოლასა, შემმართველნი და ძლიერნი და არა სულ გრძელნი, სარწმუნოებითა და ენითა არიან ქართველთა თანა აღმსარებელნი, არამედ უცქვიტესად მოუბარნი“ (ვახუშტი ბაგრატიონი 1997: 145, 147, 171).

როგორც ვახუშტი ბაგრატიონი წერს, აფხაზეთში ქართული ენა დომინირებდა და ხალხის სალაპარაკო ენა იყო ქართული, მეგრული. როდესაც მე-17 საუკუნეში მხარეში შემოიჭრნენ აფსუები, მათ ადგილობრივ მოსახლეობას თავს მოახვიეს აბაზური ენა, რომელიც ენციკლოპედიაში

აფხაზურის სახელით არის შეტანილი. დღევანდელი აფსუების ენა არის დამახინჯებული აზაზური, რომელსაც აფხაზურს უწოდებენ.

აფხაზეთის ეპიგრაფიკაზე გამოქვეყნებულია მთელი რიგი ნაშრომები, მათ შორის აღსანიშნავია: ლ. მარუაშვილი, მღვიმეთმცოდნეობა, 1973; კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია, 1980; ლ. ახალაძე, აფხაზეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო, 2005; ვ. სილოგავა, ქართული ლაპიდარული წარწერების კორპუსი, II, 1980; ვ. სილოგავა, სამეგრელო-აფხაზეთის ეპიგრაფიკა, 2004 და სხვები.

აფხაზეთის ეპიგრაფიკული ძეგლები ძირითადად შესრულებულია VIII-XIX საუკუნეებში, რომელთა შესწავლას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ქართული ენისა და ზოგადად ისტორიისათვის. აღნიშნული წარწერების ენობრივ-პალეოგრაფიული საკითხების კვლევა მნიშვნელოვან შედეგებს მოგვცემს როგორც ენათმეცნიერული თვალსაზრისით, ისე ლექსიკური და ცოცხალი მეტყველების მხრივ.

ეპიგრაფიკული ძეგლები განლაგებულია აფხაზეთის მთელ ტერიტორიაზე: ოჩამჩირის, გალის, გუდაუთის, გულრიფშის რაიონების სოფლებში: ბედიაში, ილორში, წკელიკარში, ხუაფში, წებელდაში, მსიგხუაში, ანუხვაში, დიხაზურგაში...

წარწერებში ხშირად არის გამოყენებული ქარაგმა (სიტყვათა შემოკლების ნიშანი), შემოკლებულ სიტყვას თავზე სწორი ხაზი აქვს ან კლაკნილს უკეთებდნენ, რასაც ქარაგმა ეწოდებოდა. როგორც წარწერებიდან ჩანს, აქ გამოყენებულია დაქარაგმების რამდენიმე სახეობა:

1. დაქარაგმება ხდება პირველ ასოზე;

2. შუაკვეცილობით დაქარაგმება, როცა იწერება პირველი და უკანასკნელი ასოზგერები;

3. როცა სიტყვაში გამოტოვებულია ზოგიერთი ასო;

მსიგხუას ასომთავრული წარწერა მოთავსებულია ეკლესიის კრამიტის ანტიფიქსებზე. ყველა არის ერთ ყალიბში დამზადებული. წარწერების ნაწილი ინახება ბიჭვინთის ტაძარში, ორი წარწერა – კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

წარწერების უმრავლესობის დასაწყისში ხშირია სიმბოლო პატარა ჯვარი (†).

წარწერა არის მხოლოდ ასოიანი:

შეიწყალე მიქელ ა~ნ (ამენ).

შეიწყალე წ~მ (წმიდა) დემეტრე.

დიხაზურგას (გალი) ასომთავრული წარწერა:

გრიგოლ გალატოსთუხუცესის წარწერა:

ქარაგმა: გრგ~ოლს: გლ~ტსთ~უხუცესს შ~ს ღ~მა

გრიგოლ გალატოსთუხუცესს შეუნდოს ღმერთმა.

ასომთავრული წარწერა: ქ~ე შეი~წყალე მ~ლ ა~ნ.

ქრისტე შეიწყალე მიქელ ამენ.

აქ ქარაგმა არის სწორი, ჰორიზონტალური ხაზი.

არის დამავალი დიფთონგი, რომელსაც ქმნის მ (იოტა).

გრიგოლ ბასილის ძის ასომთავრული წარწერა (კიდურწაისრული) აღმოჩენილია სოფელ ანუხვაში (გუდაუთა) ეკლესიის ნანგრევების სიახლოვეს. დაცულია აფხაზეთის მუზეუმში.

ათსტრიქონიანი წარწერა: სახელითა ღმრთისაჲთა აღე ჯუარი ესე სახელსა ზედა ღმრთისა ძისა სულისა წმიდისსა მე გიორგი ბასილის ძემან.

აწ ვინცა ევედრებოდეთ ჩუენგნივე ძმანი ლოცვასა მოგუდსენენით ამენ იყავნ.

1. პირველ სტრიქონში არის დამავალი დიფთონგი, რომელსაც ა (იოტა) ქმნის.

2. სტრიქონში არის უმარცვლო უ, რომელიც თანხმოვნების შემდეგ დასტურდება. ამ დროისათვის იშლება უმარცვლო უ-სა და ჯ-ს პოზიცია, რაზეც მიუთითებს მათი ურთიერთმონაცვლეობის ფაქტები: უნდა იკითხებოდეს როგორც „ჯჯარი“.

3. სტრიქონში გვხვდება თანდებული ძველი ქართულის ფორმით – ზედა, ასევე, ძველი ზმნისწინიანი ზმნის ფორმა აღ-ვაშენე.

4. სავრცობი ა ძირითადად გვხვდება ნათესაობით ბრუნვაში: ღმრთის-ა, მამის-ა, ძის-ა, სულის-ა წმიდის-ა. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, ემფატიკური ა დაცულია ყველგან, სადაც მას ძველი ქართულის ნორმები მოითხოვს (ძოწენიძე 1956: 218).

5. ჯ ბგერა შედიოდა სიტყვის ძირში და გაჰყვებოდა ამ ძირისაგან ნაწარმოებ ყველა სიტყვას: მოგუქხსენენით. ამჟამად ჯ დაემთხვა ხ-ს. აღნიშნული ბგერა ამჟამად ძირითადად გამოყენებულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში, ასევე ინგილოურში, ფერეიდნულში.

ხუაფის (გუდაუთა) ასომთავრული სამშენებლო წარწერა (1156-1178) ამოკვეთილია კირქვის ფილაზე. არის კიდურწაისრული დამწერლობა. ასოთა კიდურებსა და ქარაგმებში დასმულია ისრები და წაწვეტებული სამკუთხედები. წარწერა აღმოჩენილია ეკლესიის გაწმენდისას:

† აღაშენა წმიდა ა ესე ეკლესია ა მამათმთავარმან მეფობასა გიორგისსა, ოდეს დაიბადა ... მისსა ...

წმიდაო ნიკოლოზ მეოხ ეყავ წინაშე ქრისტისა.

გვხვდება სავრცობი ა: მეფობასა, გიორგისსა, ორივე მიცემით ბრუნვაშია. ძველი გრაფემიდან დასტურდება ღ – ე+ა (ეა), ანუ ე მერვე, რომელიც ძველ ქართულში სხვადასხვა შემთხვევაში დასტურდება, კერძოდ, საკუთარ და საზოგადო სახელებთან, ე ხმოვანფუძიან უკვეციელ სახელებთან სახელობითში, ნათესაობითსა და მოქმედებითში.

ბედიის (ოჩამჩირე) XIII საუკუნის ასომთავრული წარწერები მოთავსებულია ბედიის ტაძარზე. დღეისათვის ოთხი ასეთი წარწერაა ცნობილი, ნაწილი დაკარგულია (ენციკლოპედია 2008: 72).

1. წმიდაო ღმრთისმშობელო, მეოხ ექმენ წმიდასა ამის საყდრისა ამშენებელს გალატოსთაუხუცესს სვიმეონს.

2. ღმერთო შეიწყალე სული ამის მაშენებელისა ნიკოლოზ კათალიკოზისა და სოფრომ ბედიელისა – გონგლიბაძესძეთასა: შეიწყალენ ღმერთმან.

3. წარწერა სამრეკლოს კედელზე ჩასმულ ქვის ფილაზე:

„ადიდენ ღმერთმან მეფეთა მეფე კონსტანტინე ძე დავითისი ამენ“.

წარწერა თარიღდება 1293-1327 წლებით (ენციკლოპედია 2008: 79).

საკუთარ სახელთან ჯ (სვიმეონი) მიღებულია უ-სა და ი-ს შეერთების შედეგად.

წარწერაში გვხვდება მოთხრობითი ბრუნვის ძველი ფორმები:

შეიწყალენ ღმერთმან

ადიდენ ღმერთმან.

ნიშანი არის -მან, განურჩევლად იმისა, თუ რით ბოლოვდება სახელი. ყველა წარწერაში აღმშენებელია აღნიშნული, მხოლოდ ბედიის წარწერაში გვხვდება გამარტივებული სახით: ამშენებელს.

ილორის (ოჩამჩირე) წარწერები ამოკვეთილია წმ. გიორგის ეკლესიის აღმოსავლეთ კედელში ჩასმულ ქვის ფილებზე. შესრულებულია ნუსხურით, ასომთავრულით და მხედრულით.

1. წმიდაო გიორგი ილორისაო შეიწყალე გალატოზი (ნუსხური);

2. წმიდაო გიორგი შეიწყალე გიორგი (მხედრული);

3. წმიდაო გიორგი ილორისაო შეიწყალე გიორგი გურგენის ძე (ასომთავრული);

4. წმიდაო გიორგი შეიწყალე მიქაელ (ნუსხური);

5. წმიდაო გიორგი შეიწყალე გიორგი ქოჩოლავა, მღვდელი. წმიდაო გიორგი მფარველ მექმენ დიდსა მას დღესა~ (სილოგავა 2008: 246).

წარწერებში საკუთარი სახელები ძირითადად წარმოდგენილია წრფელობით ბრუნვაში, რომელთაც მრავალი ფუნქცია გააჩნიათ. როგორც ჩანს, ამ დროისათვის (XIII საუკუნის II ნახევარი) წრფელობითი და სახელობითი ბრუნვის ფორმები თავისუფლად ენაცვლება ერთმანეთს, რის გამოც მათი ფუნქცია ერთნაირია.

აღსანიშნავია, რომ წარწერაში გვხვდება დასავლური გაფორმების გვარსახელი გიორგი ქოჩოლავა.

ჭლოუს წარწერა (1445-1452, ოჩამჩირე). ასომთავრული, რელიეფური წარწერა მოთავსებულია დიდი ზომის ქვის ფილაზე, აღმოჩენილია 1955 წელს სოფელ ჭლოუში ეკლესიასთან. ტექსტი ასეთია:

„ერისთავთა ერისთავი, მანდატურთუხუცესი და დიანოზ ბეგს შეუნდვენ ღმერთმან“.

წარწერაში მოხსენებული პირის სახელი და თანამდებობის აღმნიშვნელი ტერმინები სხვადასხვა ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი.

მანდატურთუხუცესს ფეოდალური საქართველოს ცხოვრებაში ვეზირთა შორის საპატიო ადგილი ეჭირა. მისი სამოქმედო ასპარეზი ფართოა, იგი ძირითადად საპოლიციო აპარატის მოხელეა (სურგულაძე 1952: 265).

აფხაზეთის ეპიგრაფიკა, რომლის მხოლოდ ნაწილი წარმოგადგინეთ, დიდი ქართული კულტურის ხელთუქმნელი ძეგლებია.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ახლაძე 2005: ახლაძე ლ., აფხაზეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო. თბილისი, 2005.
- ბაგრატიონი 1997: ბაგრატიონი ვ., საქართველოს გეოგრაფია. თბილისი, 1997.
- დანელია... 1980: დანელია კ., სარჯველაძე ზ., ქართული პალეოგრაფია. თბილისი, 1980.
- ენციკლოპედია 2008: ენციკლოპედია, ქართული ენა. თბილისი, 2008.
- მარუაშვილი 1973: მარუაშვილი ლ., მღვიმეთმცოდნეობა. თბილისი, 1973.
- სალინაძე 2008: სალინაძე რ., ძველი ქართული ენა (V-XII). თბილისი, 2008.
- სილოგავა 1980: სილოგავა ვ., ქართული ლაპიდარული წარწერების კორპუსი, II. თბილისი, 1980.
- სილოგავა 2004: სილოგავა ვ., სამეგრელო-აფხაზეთის ეპიგრაფიკა. თბილისი, 2004.
- სურგულაძე 1952: სურგულაძე ი., საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, I. თბილისი, 1952.
- ფანჯიკიძე 1996: ფანჯიკიძე გ., გაზეთი „სახალხო გაზეთი“, №7. თბილისი, 1996.
- შანიძე 1975: შანიძე აკ., ძველი ქართული ენა (მოკლე მიმოხილვა). თბილისი, 1975.
- ძოწენიძე 1956: ძოწენიძე ქ., ემფატიკური ხმოვანი ძველ ქართულში. სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში. თბილისი, 1956.